

De fossile brændsler var attraktive, fordi de leverede varen, var rigelige, billige, stabile og velfungerende. De erobrede samfundet og lagde et usynligt fundament under velfærden efter 2.verdenskrig. Det gode liv gennemgik en enestående forbedring. Det var tiltrækkende. Skal den grønne omstilling lykkes i samme grad, må den have noget at byde ind med. Så hvad er der med den tiltrækning?

TILTRÆKNING OG BÆREDYGTIGHED

■ MOGENS RÜDIGER

Den 34-årige britiske pop-art kunstner Richard Hamilton udstillede i 1956 collagen *Just What Is It That Makes Today's Homes So Different, So Appealing?*¹ på den banebrydende udstilling *This is Tomorrow* på Whitechapel Art Gallery i London.² Collagen viser et ungt letpåklædt par i en moderne lejlighed med kroppe moduleret i forhold til tidens idealer. Han med store biceps og underdimensionerede trusser, hun chikt placeret på sofaen med torpedobryster, iført brystvorteskjulere og lampeskærm, begge selvstændige individer fokuseret i deres eget ego, omgivet af moderne teknologi, spolebåndoptager, støvsuger med ekstra lang slange, betjent af en kvinde – drømmen af en husmor i tækkelig rød kjole? – TV, telefon og et Ford-logo på standerlampeskærmen, bilen står på gaden. Den opslåede avis på hjørnet af den orangerøde sofa repræsenterer det traditionelle medie, mens en forstørret forside fra tegneserien *Young Romance* med hæftetitlen *True Love* hænger på væggen ved siden af et traditionelt 1800-tals portræt af en mand med stiv flip og i sort tøj, der overskuer rummet fra sin lidt ophøjede position som den historiske kulisse. På sofabordet står en velvoksen dåseskinke som et stykke natur forarbejdet indtil uigenkendelighed og pakket ind i metal. Han holder en ket-sjerstor fallisk slikkepind med brandet *Tootsie POP*, første gang 'pop' flashes i en finkulturel kontekst. Vinduet giver udblik til den mediebarne virkelighed, en biograf, *Warners' Theater* med den første spillefilm med lyd på plakaten, *The Jazz Singer* (1927) hed den, med Al Jolson som hovedperson, et menneske fanget mellem tradition og fornyelse. Som Hamilton? Gulvtæppet gengiver et sort-hvidt foto af en tæt pakket strand, mens loftet illuderer et luftfoto af jordkloden.³ Kort sagt, en vision om morgendagens hjem ud fra kropskultur, ting og symboler anno 1956.

Det forskellige og tiltrækkende som en subtil sarkasme? Næppe. Hamilton har fingeren på pulsen, men fordømmer på ingen måde forbrugersamfundet på vej, højst afbilder han det med en positiv-småironisk distance.⁴ I 1973 beskrev han værket som en repræsentation af genstande, der bogstaveligt og billedligt var re-

1 <https://www.tate.org.uk/art/artworks/hamilton-just-what-was-it-that-made-yesterdays-homes-so-different-so-appealing-upgrade-p20271>. Disclaimer: Formålet med artiklen er dels at tilgå energi- og hverdagshistorien på en ny måde, dels at pille lidt ved artikelformatets ulidelige stivhed.

2 Collagen blev i sort/hvidt brugt som en af flere posters for udstillingen, jf. Syson: *This is Tomorrow*.

3 Livingstone: *Pop Art*, s. 35-36.

4 Jones: "My Hamilton", 12; Hughes: *The Shock*, 342. En af de anonyme reviewere har peget på, at Hamilton generelt så positivt på den fossile kultur. Det er jeg enig i, det var – som det fremgår af artiklen – her, det moderne udfoldede sig.

levante i forhold til spørgsmålet i titlen⁵ og senere konstaterede han, at collagen blev til på et tidspunkt, hvor vi, den vestlige verden, så ud til at være på vej mod en rosenrød fremtid, hvor den foranderlige hi-tech blev modtaget med en naiv fremtidsoptimisme.⁶ Så måske er collagen en optisk illusion, som kunsthistoriker Jonathan D. Katz foreslår, der udfordrer tingenes øjensynlige mening i en slags *epistemological thickness* af forestillede fremtider, en afbildning af morgendagen forklædt som dagens artefakter.⁷

Som værktitlen konstaterer, det moderne – anderledes, men tidssvarende og fremtidsrettede – hjem med indhold var tiltrækkende, før man vidste af det. 72 pct. af danskerne ønskede at bo sådan,⁸ med en så høj grad af komfort og velvære som muligt. Rammen var det spirende velfærdssamfund, der blev formet i og gennem en voldsom udbygning af boligmassen.⁹ I Hamiltons hjemland, Storbritannien, blev der opført 440.000 boliger hvert år fra 1954 til 1970,¹⁰ og i Danmark blev der mellem 1960 og 1980 bygget 75 nye parcelhuse hver dag året rundt i en af de knopskydende forstæder i tilpas afstand til arbejdet. I bil. En ny livsstil tog over.

Men hvem var aktører? De to modeller og tingene poserer deres livsstil, parret med deres let påklædte selvforståelse, apparaterne med deres krav på at ændre livet. Husmoren i baggrunden demonstrerer teknologisk fremskridt med en ekstralang støvsugerslange, der bringer hende længere op ad trappen end gennemsnittet,¹¹ både et symbol på social opadstigen og en konstatering af, at husmoren var i front med fornyelsen af hjemmet.

Historien om collagen har en krølle. Hamilton genoptrykte den og gentog spørgsmålet både i 1991 og igen i 2004. Nu med titlen i datid: *Just What Was It That Made Yesterday's Homes So Different, So Appealing?* Hamilton mente åbenbart ikke at have fået svar på sit første spørgsmål.¹² Men hans spørgeposition var en anden end dengang. Hjemmet anno 1956 var nu gårsdagens stil, kønsrollerne havde ændret sig, forståelsen af forholdet menneske-teknologi var anderledes, livet var blevet et andet under *den store acceleration* i 1950'erne og 1960'erne.¹³ 1956-collagen var alligevel relevant som samtidsdiagnose, mente han, mener jeg fra en tredje, en historikers spørgeposition. Et svar på Hamiltons assemblage med det mangfoldige, det forskellige, det tiltrækkende, det sammenfiltrede vil

5 Smith: "Hamilton", 30.

6 Hamilton: "Exteriors", 44.

7 Katz: "Dada's Mama", 338 og 342.

8 Ugens Gallup: Langt de fleste foretrækker at bo i eget hus, 28. marts 1964.

9 Høghøj: *Between Utopia*, f.eks. 31 og 127.

10 Meen: *Housing Economics*, 171.

11 Petersen: *Storbyens billeder*, 106.

12 En klart bedre teknologi var sjovt nok også en grund til genoptrykket (Hamilton: "Exteriors", 58).

13 Pfister: "The 1950s Syndrome"; Poulsen og Rüdiger: "The 1950s Syndrome", 39ff.

både oplyse forståelsen af datidens jagt på *det gode liv* og nutidens famlen efter et bedre liv, et bæredygtigt liv.

1956-hjemmet var nyt, anderledes, i forlængelse af modernismens opgør med det victorianske hjem.¹⁴ Men var det moderne hjem også bæredygtigt? Det byggede på et accelererende forbrug af fossile brændsler – så nej. Men samtidig opfyldte det almindelige menneskers drømme om en bedre tilværelse – så noget kunne det. Den fossile kultur blev det nye normale, det levede liv, og gav energi til hverdagens betydningsfulde banaliteter.¹⁵

Artiklens line-up er: Hvis det bæredygtige samfund og den grønne omstilling skal indløses, må en bred kulturhistorisk forståelse af måden, energi bruges på, indgå i scenariet. Et bæredygtigt energiforbrug må være resilient, og historien om den sorte omstilling påpeger, at det ikke sker medmindre en bæredygtig livsstil virker tiltrækkende på almindelige mennesker og bliver en del af hverdagskulturen. Bæredygtighed, tiltrækning og resiliens¹⁶ er artiklens gennemgående begreber, filtret sammen med tidens forestillede fremtider, med drømme om det 'gode liv' og materialiseringer heraf, med boligen som et rum hvor individet frisættes – og med spørgsmålet om hvorfor det hele var så tiltrækkende. Geografien i artiklen er lidt flydende. En god del af empirien vedrører Danmark eller Storbritannien, mens overordnede træk som den fossile kulturs gennemslag i hverdagslivet henviser bredt til den vestlige verden. Men først nogle bemærkninger om bæredygtighed.

BÆREDYGTIGHED

Miljøhistoriker Paul Warde definerer bæredygtighed som, at et samfund ikke må underminere det miljø- og ressourcemæssige fundament, det bygger på. Bæredygtighed er blevet en udfordring, fordi mennesker har opført eller opfører sig upassende ved at belaste miljøet i en grad, at samfundet på sigt ikke kan opretholde sig selv.¹⁷ Med FN-rapporten *Our Common Future* (1987) – der for alvor satte treenigheden af bæredygtighed, klima og vækst på den internationale dagsorden – definerer Warde *upassende* som handlinger, der opfylder de aktuelle behov ved at bringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov i fare, ikke blot forstået som udslip af klimagasser, men bredere som eksistensgrundlag.

Den industrielle revolution var upassende, fordi den var uden grænser. Den reducerede behovet for animalsk muskelkraft og gjorde op med det organiske samfunds grænser for udvikling, med de fotosyntetiske begrænsninger på mængden

14 Rüdiger: "The Breakthrough".

15 Udtrykket er lånt fra antropolog Gertrud Øllgaard, og det er en 'oversættelse' af Daniel Millers "humility of objects" (Miller: "Humility").

16 Jf. Brantz og Sharma: *Urban Resilience*.

17 Warde: *The Invention*, 5.

af energi til rådighed.¹⁸ I stedet indtrådte en øget entropi forstået som graden af uorden i et givet energisystem.

2. termodynamiske lov siger, at entropien vokser ved energiovergange.¹⁹ Begrebet er lånt herfra. En fysisk lov kan ikke uden videre forklare en historisk proces, men man kan bruge loven som en tankefigur til at sætte ord på uomgængelige betingelser for den menneskelige interaktion med teknologi, der på ingen måde kan læses ud af det historiske kildemateriale. I den forstand, og kun da, giver det mening at beskrive den øgede entropi som en kronologisk proces, f.eks. at overgangen til den fossile tid, hvor samfundsudviklingen baseredes på fossile brændsler, fortælles som en historisk overgang til et energiregime med en højere grad af entropi.²⁰ Det førindustrielle, organiske energisystem var præget af en ustabil balance mellem ressourcer og forbrug, der satte grænser for vækst. Overgangen til fossile brændsler øgede sammensættelsen og robustheden i energisystemet – bl.a. på grund af opbygningen af infrastrukturer – men konsekvenserne af uorden blev også tilsvarende større.

I første omgang var entropien ikke iøjnefaldende. Tværtimod. Fossile brændsler er stabile, kan lagres og transporteres, tre kendetegn der var med til at give de industrielle revolutioner deres robusthed såvel som deres eksplosive potentiale til forandring. Det var tiltrækkende.

For di de industrielle revolutioner var grænseløse, kunne de tøjle entropien. Den fossile tidsalder så ud til at være resilient uden bagkant. Når entropien så at sige meldte sig på banen, blev den i de fleste tilfælde affærdiget som et problem, der kunne overvindes eller var underordnet de tiltrækkende gevinster.

Det var tilfældet allerede i 1600-tallet, hvor brugen af kul trods ubehagelig luftforurening blev indlejret i forståelsen af social sammenhæng, økonomisk fremgang og statens magt.²¹ Fordelen ved kul og de andre fossile brændsler overskyggede de kendte ulemper og gener ved dem og har gjort det indtil den store acceleration efter 1945, hvor et hurtigt voksende forbrug og den tilsvarende belastning af miljø og klima blev en udfordring. Den blev klarert indtil oliekrisen i 1973 blotlagde, at det fossile systems overlevelse krævede noget nyt, energibesparelser og -effektivisering.²² Grænseløsheden kunne ikke længere dække over ubalancen, over det upassende. Klokkerne over den fossile tidsalder begyndte så småt at bimle – men iblandet spinkle toner om at energiforsyningerne måtte gentænkes.

18 Wrigley: *Energy*, 13ff og 42; Warde: *The Invention*, 11 og 266.

19 Min forståelse af entropi er inspireret af Nørretranders: *Mærk verden*, kap. 2-3.

20 Zachmann diskuterer den historiske udvikling i forståelsen af entropi-loven, Zachmann: "How Energy", 7 ff.

21 Cavert: *The Smoke*, xviii og 224.

22 Lifset: "Energy Conservation", 158 ff; Lifset: "Environmentalism", 283 ff. Nye: *Blackouts*; Rüdiger: "The 1973 Oil Crisis", 101ff.

Det blev klart, at jagten på moderniseringen af det gode liv var tæt forbundet med det tiltrækkende og det upassende. Men de fossile samfund besad i det mindste indtil slutningen af 1900-tallet den nødvendige resiliens til fortsat at kunne gøre hverdagen mere tiltrækkende. Resiliens er derfor et kernebegreb i forståelsen af den fossile tid - men hvad ligger der i det?

RESILIENS

Resiliens betegner et systems kapacitet til at reparere kriser og modstå nedbrud, dets modstandsdygtighed og robusthed. Resiliens angiver et systems evne til at absorbere forstyrrelser og forny sig, så det kan fortsætte med at virke.²³ Et resilient energiregime som det fossile er karakteriseret ved høj tilpasningsevne, funktionsdygtighed og pålidelighed, så systemet er i stand til at møde nye behov, voksende efterspørgsel og kriser.²⁴ Indtil det punkt hvor systemet ikke længe er fuldt ud kan håndtere udfordringer og kriser som miljø- og klimakrisen siden 1960'erne, der gav det fossile system en kolbøtte og udstillede, at det var upassende og et problem for det gode liv og ikke kun en forbedring af det.

Vedvarende energi, derimod, er grundlæggende ustabil og skal gøres resilient over for svingninger både i produktion og i forbrug for at begrænse virkningerne af entropien, der pr. definition stiger ved overgangen fra fossile til bæredygtige energiregimer. Men vedvarende energi besidder to egenskaber, der kan begrænse ustabiliteten, nemlig fleksibilitet og tilpasningsdygtighed.

Historisk trængte de fossile brændsler ind i alle menneskelige forhold og formede dem på en bestemt måde, der spillede sammen med det kapitalistiske system og udlagde nogle rammer for de menneskelige livsvilkår, så de syntes naturlige og selvfølgelige, hvor de i virkeligheden var forankret i den evindelige kamp om ressourcer.²⁵ Bundlinjen er imidlertid, at fornøjelsen ved at forbruge energi greb om sig og nærmest eksploderede efter 1945.

Overgangen fra det organiske til det fossile samfund byggede på, at den fremspirende fossile kultur havde noget at byde på, var tiltrækkende og materialiserede kapitalismens civilisatoriske effekt. Med andre ord, almindelige menneskers forestilling om det gode liv kunne materialisere sig som en symbiose mellem menneske, rum og ting. Når der på trods af den fossile kulturs tiltrækningskraft alligevel er kommet gang i en grøn omstilling, hænger det sammen med entropien og et mismatch mellem energiregimet og samfundets udviklingspotentialer. I ly af resiliensen foregår der noget upassende, som udfordrer pålideligheden og lægger op til ændringer af eller opgør med det eksisterende regime.²⁶ Men hvordan bliver

23 Walker m.fl.: "Resilience". Resiliens er et omdiskuteret begreb, jf. *Slagmark*. I energi- og klimaforskningen er begrebet nyttigt, fordi det indfanger afgørende forskelle mellem fossile og vedvarende energiregimer.

24 Strunz: "The German Energy".

25 Daggett: *The Birth*, f.eks. 133ff.

26 Jf. f.eks. Smil: *Energy*.

et bæredygtigt samfund tiltrækkende, resilient – og passende? Der er mange svar, teknologiske, økonomiske og politiske. Mit fokuserer på energikultur.

ENERGI TIL ALLE

Hamiltons collage består af materiale fra amerikanske magasiner, fra *the American way of life*.²⁷ Det unge par, bodybuilderen og sofasilden, repræsenterer den urbane middelklasse, der er med på moden.²⁸ Tendensen var tydelig såvel i forstæderne med den kolossale vækst i parcelhuse og andre enfamiliehuse som i byerne med moderniseringen af boligmassen. Værktitlen afspejler, at modernismen så nyt som godt og gammelt som fortid, som historie, men ikke at hjemmet er repræsentativt, snarere en forestillet fremtid eller en forventning til, at det ville det blive i morgen. Hvordan kunne det blive til virkelighed?

Velfærdspolitikken ændrede forståelsen af det gode liv ved at gøre et bedre liv håndgribeligt med afsæt i det økonomiske potentiale, der åbnede sig efter krigen. Det bedste svar på diktaturregimer var at finde i kombinationen af åbne markedsøkonomier og udbygning af demokratiet. Krisepolitikken og krigen havde endvidere vist, at staten kunne spille en aktiv og dynamisk rolle i økonomien.

Hvis det massive boligproblem, de vestlige samfund stod over for i genopbygningen, skulle løses, var det i tidens planlægningsånd, at staten var med til at definere rammerne.²⁹ I Danmark var overskriften flere, bedre og billige boliger. Almindelige borgere og boligforeninger fik mulighed for at låne til opførelsen af boliger. I Storbritannien blev boligbyggeriet ligeledes stimuleret løbende, og i begge lande påvirkede en række aktører udviklingen: lovgivere, investorer, boligforeninger, arkitekter m.fl.³⁰

Hvor velfærd før 2. verdenskrig handlede om ydelser til bestemte grupper i samfundet, blev begrebet efter 1945 et skalabegreb, hvor det ene yderpunkt var, at staten påtog sig flere og flere forpligtelser til løsning af problemer i samfundet, mens det andet yderpunkt var det enkelte individs udlægning af det gode liv. Det omfattede en indfrielse af de statslige forbedringer af hverdagen, f.eks. ved at flytte væk fra mørke, saneringsmodne lejligheder til en bedre bolig i byen eller i forstaden. I den forstand blev dagens moderne hjem velfærdspolitikken omsat til individniveau.³¹

Grundtanken i forstaden er ønsket om at adskille produktion og arbejdspladser, institutioner og boliger fra hinanden. Behovet for transport voksede uund-

27 <https://www.tate.org.uk/art/artworks/hamilton-just-what-was-it-that-made-yesterdays-homes-so-different-so-appealing-upgrade-p20271> (23.05.2021).

28 Lejligheden er gengivet efter en reklame i det populære *Ladies' Home Journal*, hvis læserskare var at finde i middelklassen som små forretningsdrivende, lærere og andre 'professionals' og blandt de højeste indkomster (Ward: "The Geography", 8).

29 Duany m.fl.: *Suburban*, 8; Hayden: *Redesigning*, 36f.

30 Short: *Housing*, 42 ff.

31 de Coninck-Smith og Rüdiger: "Typehus", 203.

gåeligt og blev ved med det. Mobilitet blev en dyd. Forstaden var målet for den massevandring, danskerne foretog fra 1950'erne, både geografisk, socialt og erhvervsmæssigt. Navnlig kvinderollen blev ændret, fordi så mange flere kom ud på arbejdsmarkedet.³²

Velfærdspolitikken blev omsat i øget forbrug af materielle goder muliggjort af masseproduktion og lavere priser, også på elektricitet og olie. Elforbruget pr. dansker lå i 1950 temmelig lavt i forhold til de lande, der normalt sammenlignes med, og langt lavere end Norge, Sverige og USA. Forbruget steg hurtigt, især i 1960'erne, hvor det blev fordoblet med en gennemsnitlig stigning på 7,5 pct. pr. år. Olien blev omsat både i transport, opvarmning og i produkter, plastic for eksempel.³³ Bilparken blev mere end tidoblet fra 1950 til 1973, hvor den talte mere end 1,2 mio. personbiler, en eksplosion der fulgte udflytningen til forstaden. Siden er antallet tredoblet i takt med at stadig større dele af landet asfalteres. Olieforbruget pr. indbygger steg fra 16 GJ i 1950 til 145 GJ i 1972.³⁴ Oliens popularitet bevirkede en nedgang i forbruget af kul, men samlet set steg forbruget af fossile brændsler fra 63 GJ til 165 GJ pr. indbygger.³⁵ De fossile brændsler erobrede hverdagen i fuld fart og skabte med historiker David Nyes ord et høj-energismfund, der omfavnede alle aspekter af hverdagslivet.³⁶ Upassende. Men tiltrækkende.

At det kunne lade sig gøre hang sammen med en betydelig udbygning af infrastrukturerne for elektricitet og fra 1960'erne for fjernvarme. Effektivisering og centralisering sikrede et moderne og effektivt system, først baseret på kul, men fra midten af 1950'erne overgik elproduktionen til olie. Centraliseringen flyttede varmeproduktionen ud af hjemmet og gjorde opvarmning både arbejdsfri og usynlig for den enkelte bruger, ganske som tilfældet var med strømmen.³⁷ Energiens usynlighed spillede fint sammen med opfattelsen af de fossile brændsler som grænseløse og udtømmelige. Stikkontakten og radiatoren blev de eneste tilbageværende materialiteter.³⁸ Energi er der bare. Den er brugerne ikke interesseret i, kun i de tjenester og ydelser, den leverer arbejdet til.

DRØMMENES MATERIALISERING

Jeg ved ikke, om der er en pointe i, at Hamilton lader dagligstuen repræsentere hjemmet. Han kunne have valgt køkkenet, der var de danske funktionalistiske arkitekters hovedattraktion. Han kunne have valgt badeværelset, som var på vej til

32 Christiansen: "Velfærd", 56.

33 Foersom og Wallengren: *Plasten*, 22.

34 Energistyrelsen hjemmeside, Ens.dk.

35 *Statistisk årbog*, diverse årgange.

36 Nye: *Consuming Power*, 187ff.

37 Forholdet mellem forsyning og forbruger diskuteres også af Shove, Trentmann og Watson: "Introduction".

38 Analogt til vandhanen, jf. Thelle: "Stofskifte".

at blive et velværerum med vandkloset, varmt vand og badekar.³⁹ Eller soveværelset, der indrammede den spirende fornyelse af forholdet mellem kønnene og af ægteskabet, f.eks. med *twin beds* i stedet for dobbeltseng.⁴⁰ Det gjorde han ikke.

Dagligstuen er i fokus med dens mange funktioner og muligheder – der bedre kommer til udtryk i det engelske *living room* – for at gøre det gode liv bedre. Definitionen af det gode liv befinder sig et sted mellem luksus og nødvendighed og involverer sammenfiltreringen af noget natur, noget materielt, noget kropsligt, noget mentalt og forholdet mellem dem, en gang dagliglivets spaghetti i konstant forandring.⁴¹

Det gode liv var og er i høj grad individuelt defineret, hvad der var en forbedring for den ene, var det ikke nødvendigvis for den anden. Men de store tal viser en udbredt fælles forståelse. Vandringen til parcelhuset i forstaden, der gav mere plads til det enkelte individ,⁴² anskaffelsen af først køleskabet, så det elektriske komfur, vaskemaskinen, fjernsynet osv. osv., viser f.eks. fællesheden. De modernistiske arkitekter dyrkede og rendyrkede sammenføjnngen af det ensartede og det individuelle, hvor det første boostede det andet: "Vi kan ikke variere lejlighederne nok, og det gøres bedst gennem standardisering og rationelt tilrettelagt byggeri," skrev arkitekten Ole Buhl i 1948.⁴³ Andre toneangivende arkitekter så det som 'borgerlig individualisme'.⁴⁴

Rationel ensartethed som vejen til individuel livs- og boligstil, det var godt set. De industrielle revolutioner fandt endelig vej til hverdagslivet på en god måde, industrialiseringen og den industrielle tankegang åbnede sammen med velfærdsstaten for forbedringen af det gode liv for den store middelklasse. Det var *the American way of life's* vigtigste bidrag til hverdagen, som den udviklede sig efter 2. verdenskrigs udrensning af ressourcer og håb. Her, vil jeg mene, er det første, overordnede svar på Hamiltons spørgsmål: det fleksible, det enkle, det grænseløse var tiltrækkende og følte på ingen måde upassende.

Nu var det tankegangen mere end noget andet, der bredte sig i befolkningen, en proces nogle anskuer som amerikanisering,⁴⁵ andre som etablering af hybridkulturer.⁴⁶ Uanset hvad, processen (gen)skabte drømmen og håbet om et bedre liv, ikke med ord, men med ting. Processens forløb var betinget især af klasse og køn, men var omvendt også med til at forme transformationen af begge kategorier i etableringen af velfærdsstaten efter 1945.

39 Bech-Danielsen, Mechlenborg og Stender: *Velkommen hjem*, kap. 1.

40 Hinds: *Twin Beds*, kap. 5.

41 Begrebet komfort er tæt på at være synonym til det gode liv, jf. Shove: *Comfort*, 23 ff.

42 Bech-Danielsen: *Moderne arkitektur*, 113f.

43 Buhl: "Status over etagehuset".

44 F.eks. Edvard Heiberg, jf. Leer Sørensen: *Heiberg*, 319ff.

45 Simonsen og Vyff: "Amerika", 7ff; Sørensen: "Det amerikanske forbillede", 7ff; Lind og Møller: *Alle tiders*, 158ff.

46 Tomlinson: *Globalization*, 147ff; O'Dell: *Culture*, 225ff.

Inspirationen fra *den amerikanske livsstil* var tydelig, blandt andet formidlet via Marshall-planen, men den gik tillige gennem svensk oversættelse, og den var medvirkende til, at hovedparten af de vesteuropæiske regeringer fremlagde ambitiøse planer for forbedringen af hverdagslivet. Ikke mindst måden at bo på var en uomgængelig del af velfærdspolitikken. I dansk sammenhæng er det en vigtig pointe, at boligen både var en del af velfærdspolitikken og samtidig var med til at forme den. Historiker Mikkel Høghøj viser, at det sociale boligbyggeri ikke kun var designet til at huse de kommende danskere, men også til at fremme en særlig udgave af dem. Boligen blev et rum, hvor velfærdssamfundets rationaliteter blev skabt og forhandlet.⁴⁷

Velfærdspolitikken var ligeledes rammen om forstaden, der var designet af den offentlige fysiske planlægning, og om enfamiliehuset, som frem til 1958 blev til i et samspil mellem borgeren og den statslige låneordning, der lagde forholdsvis snævre rammer for dets udvikling. I 1958 opgav staten den direkte styring og introducerede i stedet realkreditte med betydelige skattebegunstigelser som incitament til at skrue op for standarden.⁴⁸

Forandringen og forståelsen af det moderne var langt fra konfliktfri. Røvbaldgardiner og andre af husmorens hjemlige påhit viste afstanden til den modernistiske arkitektur.⁴⁹ Og senere, i 1960'erne, pegede feminister, arkitekter og andre på, at husmoren blev isoleret i parcelhuset i forstaden, at arkitekturen var individualiserende og ofte ganske forfærdelig, at forstaden var en blindgyde. Selv om der var noget om den, kritikken, så pillede den ikke i nævneværdig grad ved forstaden som succeshistorie.

Det er mit næste svar på, hvorfor hjemmet blev tiltrækkende i 1950'erne: Det var ikke længere blot et rum, hvor beboerne overlevede; de levede livet og udlevede drømmen om det gode liv. Nogle mere end andre.

DET TILTRÆKKENDE HJEM

I 1990 lod Hamilton forstå, at de to personer kunne være Adam og Eva⁵⁰ og måske, underforstået, den moderne bolig som det 20. århundredes paradys, der som det bibelske paradys har både frugt og slange, men altså ingen forbud. Manden og kvinden udstråler derimod en ny og selvbevidst urban kropskultur, et koldkrigsideal.

En forudsætning for den fitte individualisme var den veltempererede bolig. Sammen med elektrificeringen af boligen var det en nyhed, der rykkede, fordi det markerede, at den fossile energi havde vundet indpas i hele samfundet. Brugen

47 Høghøj: *Between Utopia*, 126.

48 Syn for sagn fås i Floris: *København* 2019 og 2020.

49 Jf. f.eks. Pink: *Home Truths*, 44.

50 Hamilton: *Exterior*.

af fossile brændsler muliggjorde en ny varmekultur, en *21 graders kultur*.⁵¹ Den er karakteriseret ved en jævn og stabil varme i hele boligen året rundt, enten opnået ved opvarmning eller køling. 21 graders kulturen giver både plads til en fri indretning af rummene uden hensyn til varmekilden, kakkelovnen, og til at man kunne erstatte kradsende uldent tøj med lettere og mere casual tekstiler, f.eks. bomuld eller syntetiske stoffer. Jeans og hvide t-shirts var fremtiden. 21 graders kulturen var frigørende og bidrog til en revolution af hverdagen. I forhold til fortidens punktopvarmning med kolde zoner ændrede den udvidede kontrol med indendørsklimaet forståelsen af velvære og komfort.⁵²

Hamiltons værk signalerer overflod og velvære. Efter tidens forhold er boligen pænt befolket med apparater og ting eller referencer hertil. Færre beboere, flere apparater var fremtidens tegn. Apparater blev populære og samspillet med beboerne åbnede for en række handlinger, der ikke tidligere var mulige, men som nu var eller var på vej til at blive hverdagsagtige, og som i mange tilfælde havde været længe undervejs, dvs. siden industrialiseringen af energien. Især treenigheden, TV, sofa og køleskab. At strømmen blev et billigt masseprodukt i 1950'erne bidrog til, at gårsdagens luksus blev til morgendagens banaliteter,⁵³ en væsentlig grund til, at det blev beskedenhedens sidste årti.

Arkitekturen, indretningen, industrialiseringen og tingene var en pakke, som kom med en ny livsstil, med sammenfildrede handlinger og ting, der gjorde den livskraftig og resilient.⁵⁴

En væsentlig grund til resiliensen var, at boligen, dens indhold og beboere løbende forandrede sig. Den var forankret i forandring.⁵⁵ Historiker Frank Trentmann peger på, at det moderne hjem blev præget af ønsker om komfort og renlighed, om et individuelt privatliv i familiens rammer med et rum pr. person, og at hjemmet skulle opdeles efter funktioner og udstyres, så det kunne fungere så effektivt som muligt.⁵⁶ Ønsker der ændrede indhold med tiden.

De stadig flere ting og apparaters permanente ophold i boligen var ikke resultatet af tilfældigheder, men gjort meningsfulde i hjemmets måde at fungere på.⁵⁷ De var med til at øge velværen og udbygge boligens rolle som *comfort zone* med køkkenet som foregangsrum.⁵⁸ Både med rummets udvidelse til åbent køkken eller samtalekøkken og med den elektricitetseufori, der befolkede det og skinnende

51 de Coninck-Smith og Rüdiger: "Typehus", 203. I amerikansk sammenhæng benævner historiker Marsha Ackermann den nye varmekultur som *weatherlessness*, båret frem af air-conditioning (Ackermann: *Cool Comfort*, 1).

52 Rüdiger: *Oliekrisen*, 36 ff; Shove: *Comfort*, 28ff.

53 Loehlin: *Rugs*, 61ff.

54 Shove, Pantzar og Watson: *The Dynamics*, 81.

55 Mechlenborg: "Hjemme", 82.

56 Trentmann: *Empire*, 245 f.

57 Gooday: *Domesticating*, 3.

58 Shove: *Comfort*, kap. 3.

blankt viste, at elektricitet var den moderne energi.⁵⁹ Forbruget var uomgængeligt i det moderne liv.

Den modernisering, Hamilton indfanger og som jeg har kredset om, handler om en domesticering af en ny varmekultur, 21 graders kulturen, og af en elektrificering af hjemmet. Begrebet domesticering implicerer en sammenfiltrering af materialitet, mening og symboler i forbruget.⁶⁰ Moderniseringen var en spektakulær bestræbelse for at opnå det gode liv eller rettere en konstant forbedring af det. Var der noget elektrificeringen og 21 graders kulturen ikke kunne, var det ikke værd at gøre. Begge dele var vanedannende, grænseløse – og tiltrækkende. Det er kernen i svaret på *What Is It That Makes Today's Homes So Different, So Appealing?*

DET UPASSENDE GODE LIV

Moderniseringen af hverdagslivet var en mangfoldig, individualiseret og synkroniseret proces. Alle gjorde mere eller mindre det samme på nogenlunde samme tid, men hvert enkelt individ gjorde det alene.⁶¹ Eller måske troede den enkelte at have fundet sin egen helt særlige stil begrundet i, at moderniseringen betød frisættelse af individets handlemuligheder?

En central del af den store acceleration efter 1945 var masseforbruget og en ændret sammensætning af familiens udgifter. Boligen var den enkeltudgift, der voksede mest, mens maden fyldte relativt mindre i budgettet. Det kostede at få WC, bad, centralvarme og andre goder. Forbruget af fyringsolie og benzin steg, mens priserne faldt. Elmåleren kørte fem gange hurtigere, fordi det elektriske køkken sendte gasblusset på pension.⁶²

Det gode liv blev energiseret, og moderniseringen accelereret. Og den var upassende. Der var mange grunde til, at det moderne hjem blev så populært, og at det gode liv blev bedre. Køn, social og geografisk placering og indkomst er væsentlige for boligens klimaaftryk.⁶³ Højere indkomster påvirker mere end lavere indkomster, og mænd er generelt en større belastning end kvinder, især hvis de sidste er husmødre.⁶⁴ Flere af de nye opfindelser indtog hjemmene efter en eksponentiel kurve. Mellem 1945 og 1973 kom den elektriske barbermaskine, båndoptageren, fjernsynet, kaffemaskinen, mikrobølgeovnen, transistorradioen, den fuldautomatiske vaskemaskine og tørretumbleren til salg i Danmark, mens køle-

59 Gerber: *Küche*, 195.

60 Gooday: *Domesticating*, 3f og 9-37; Lie og Sørensen: *Making Technology*, 8.

61 Lefebvre og Régulier: "The Rhythmanalytical Project", 75.

62 Danmarks Statistik: *65 år*, 16 f.

63 Carbon footprint defineres som den samlede mængde drivhusgasser, der direkte og indirekte indgår i en persons livsstil og aktiviteter. Det måles normalt i tons CO₂. Forskningsprojektet Bylivets sorte omstilling forankret i Odense By Museum under Sissel Bjerrum Fossats ledelse undersøger bl.a. udviklingen i boligens CO₂ belastning i det 20. århundrede.

64 Jack og Ivanova: "Small is Beautiful?" Forskellen hænger bl.a. sammen med, at kvinder i gennemsnit tjener mindre end mænd.

skab, fryser, halvautomatisk vaskemaskine, opvaskemaskine, elkøkken og -ovn allerede var på markedet.⁶⁵

Hvad skete der med dagligdagen, da apparaterne erobrede hjemmet? Det er svært at give et entydigt svar på de historiske ændringer. Men teoretisk gælder to forhold. For det første et greb, der handler om domesticeringen af de nye apparater. De tegnes og forankres, både praktisk og følelsesmæssigt, altid i en konkret sammenhæng, hvor vaner og rutiner ændres i samspillet med genstanden, hvis den ny teknologi ellers opfattes som meningsfuld.⁶⁶ For det andet er sammenfiltringen⁶⁷ et greb, der åbner for analyser af interaktioner mellem mennesket og tingene som ikke-intentionel aktant, dvs. hvordan genstande, ting, mennesker, stemninger, følelser og aktiviteter sameksisterer i det gode hverdagslivs kompleksitet.⁶⁸

I årtierne efter 2. verdenskrig var bæredygtigheden ikke på dagsordenen, om end miljøbevidstheden spirede frem i slutningen af 1960'erne. Fornylelsen af hverdagen foregik uden tanke på, om der ville være ressourcer til de kommende generationer. Dengang var det en fest. I dag er det et problem. Tiltrækkende. Men upassende.

TILTRÆKKENDE OG PASSENDE

De fossile brændsleres erobring af hverdagen fuldbyrdede overgangen fra det organiske til det fossile samfund. Det var tiltrækkende, fordi det fossile energiregime var resilient og besad en så eksplosiv ekspansionskraft, at det fremstod grænseløst. Overgangen synede smertefri, om end den ikke begunstigede alle lige meget, og de negative konsekvenser som forurening og blodige geopolitiske konflikter ramte ulige.

Oliekrisen i 1973 blev begyndelsen på enden. Det ustabile energimarked med voldsomt svingende priser og opmærksomheden vendt mod de negative konsekvenser for miljø og klima var udtryk for, at resiliensen ikke længere var en given sag. Entropien tog over. Alternativerne tonede frem som nødvendige og realistiske. Den næste overgang til et regime baseret på vedvarende energi, den grønne omstilling, er ud fra en historisk betragtning kun lige begyndt og vil møde anseelige udfordringer. De fossile brændsler er stabile, flytbare og rigelige, mens de vedvarende energiformers store force er, at de grundlæggende er grænseløse, bæredygtige og passende, deres indtil videre store svaghed er, at de er ustabile og vanskeligere at transportere og kommer til kort i trafikken.

I tiden efter 1945 blev rammerne for det gode liv ændret. Forstaden og parcelhuset blev en succes, og i 2022 er det stadig den boligform, et stort flertal af

65 Olesen og Thorndal: *Danske hjem*, 303.

66 Lie og Sørensen: *Making*, kap. 1; Gooday: *Domesticating*, 3

67 Som er en oversættelse af 'entanglements.'

68 Simonsen og Mordhorst: *Materialiseringer*; Ihde: *Bodies*, kap. 5 og 6. I dansk sammenhæng kan peges på analyser af f.eks. Hansen, Gram-Hanssen og Knudsen: *Building design*, og Gram-Hanssen og Bech-Danielsen: "House, home", samt Mechlenborg: "Home".

befolkningen mener bedst kan tilfredsstille de forestillede forventninger om, hvordan livet bedst kan leves.⁶⁹ Men livet leves anderledes i dag. Hvor parcelhuset tidligere var en reproduktiv enhed med fokus på afslapning,⁷⁰ er det i dag på vej til at blive en forbrugsenhed forankret i køkken-alrum, samtalebadeværelser, streamingtjenester, take-out og hvad-har-du.⁷¹ Brugen af elektricitet er mere mangfoldig i dag, og forbruget langt større. Den grønne omstilling bliver ikke en gentagelse af den fossile kulturs gennemslag i 1950'erne og 1960'erne. Tiden går.

Den fossile kulturs resiliens og tiltrækning er afsættet for bæredygtigheden. Den fossile kultur blev direkte omsat til et bedre liv på individplan. Den grønne omstilling og den bæredygtige kultur og livsform må tilsvarende kunne tilbyde spektakulære forbedringer for den enkelte, ud over at børnebørnene får flere ressourcer til rådighed og ens samvittighed føles bedre. Mener jeg. For vedvarende energi og fossil energi leverer de samme ydelser, forskellen ligger i påvirkningen af naturen. Og næsten uanset energiform er den usynlig for forbrugeren, så det ligger ikke lige til højrebønnen at koble mellem energibaserede ydelser, energiforbrugets størrelse og klimabelastningen.

Den grønne omstilling er forbundet med stejle udfordringer. Dilemmaerne er mange. Grundlæggende er bæredygtighed et forandringsbegreb, der signalerer diskontinuitet og kalder på noget helt anderledes, nye kolbøtter, en ny livsstil.⁷² Overgangen hjælpes på vej af teknologiske innovationer, klima- og energipolitiske målsætninger samt af industriens og det offentliges konkrete tiltag. En livstilsrevision bobler, men forbrugernes tilslutning til de grønne omstillinger er sammensat og uforudsigelig. For det handler om at bryde ud af den fossile kulturs behagelige, men også byrdefulde bur.⁷³

Der er ingen lette løsninger. Men ud over at svare på Hamiltons spørgsmål, hvad kan man så konkludere på ovenstående?

I mange år har debatten om bæredygtighed og grøn omstilling været domineret af forslag til løsninger, der indebærer, at teknologisk innovation, økonomiske virkemidler, markedsgørelse, politisk regulering og en stærk energiinfrastruktur er uomgængelige for en grøn omstilling.⁷⁴ Min pointe er, at det er hverdagsliv, livsstil og forståelsen af det gode liv også. Den fossile kultur erobrede hverdagslivet i

69 Ministeriet for By: *Fremtidens parcelhuskvarter*, 47f. Tallet er dog svagt vigende.

70 Cowan peger på, at det er en sandhed med modifikationer, fordi husmoren er hjemmets producent og fordi der er store sociale forskelle.

71 Ministeriet for By: *Fremtidens parcelhuskvarter*, 47f. Se også Mechlenborg: "Entertainment".

72 Malm: *Fossil Capital* kap. 15 diskuterer flere af forhindringerne, f.eks. pris og forholdet mellem privat og offentligt ejerskab. Chappells og Trentmann: "Disruption", 202f diskuterer overgangen som disruption.

73 Anna Åberg diskuterer dette aspekt i sin docentforelæsning på Chalmers Tekniska Hogskola den 12. november 2021.

74 Henderson, Key Challenges, diskuterer de store sammenhænge og påpeger blandt andet, at væksten i (den ustabile) vedvarende energi kræver en tilpasning af resten af energisystemet (s. 7).

1950'erne og 1960'erne. Hvordan det gik for sig, er en vigtig indsigt, hvis man skal forstå den fossile tidsalder, og dermed hvad den grønne omstilling er oppe imod, og hvis det skal lykkes at vriste hverdagslivet ud af den fossile kultur og erobre hverdagen med bæredygtige, grønne kulturer.

Det gode liv skal moderniseres på en måde, så hverdagslivet forener det tiltrækkende og det passende i en resilient kontekst, så det bliver bæredygtigt i spændingsfeltet mellem individuelt og samfundsmæssigt ansvar. Hvor det upassende under det fossile regime gav energi til det at være moderne, vil det fremover være det passende, der skal skabe en tiltrækkende fornyelse og definere moderniteten. Og det er en grundlæggende præmis: De grønne energiregimer vil først være meningsfulde på individniveau, når de er domesticeret og filtret sammen med forbedringen af hverdagen. Det scenarie, fortiden skitserer for fremtiden, er, at den vedvarende energi både skal være bæredygtig, tiltrækkende, passende og resilient. Grøn kultur skal være det nye sort. *This is Tomorrow*.⁷⁵

UPUBLICERET MATERIALE

Ugens Gallup: "Langt de fleste foretrækker at bo i eget hus", 28. marts 1964: <https://webtest.kantargallup.dk/storage/reports/October2019/HrxzMnRG6uWKbWwBj33A.pdf>.

PUBLICERET MATERIALE

- Ackermann, Marsha E.: *Cool Comfort. America's Romance With Air-Conditioning*, Washington: Smithsonian Institution Press, 2002.
- Bech-Danielsen, Claus: *Moderne arkitektur – hva' er meningen?* Aarhus: Systime, 2004.
- Bech-Danielsen, Claus, Mechlenborg, Mette og Stender, Marie: *Velkommen hjem. Tendenser i dansk boligarkitektur*, København: Politikens Forlag, 2018.
- Brantz, Dorothee & Sharma, Avi: "Contesting Resilience. Negotiating Shared Urban Futures". I Brantz, D. & Sharma, A. (red.): *Urban Resilience in a Global Context. Actors, Narratives, Temporalities*, Bielefeld: transcript 2020, 11-32.
- Buhl, Ole: "Status over etagehuset, mens det endnu er i støbeskeen". I *Arkitekten U*, 1948, 2-8.
- Cavert, William M.: *The Smoke of London. Energy and Environment in the Early Modern City*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Chappells, Heather & Trentmann, Frank: "Disruption in and Across Time". I Shove, E., Trentmann, F. (red.): *Infrastructures in Practice. The Dynamics of Demand in Networked Societies*, London: Routledge, 2019, 197-209.
- Christiansen, Niels Finn: "Velfærd svøbt i beton – arkitekter, boliger og familieliv i velfærdsstatens storhedstid". I Christiansen, N.F., Kvist, J. Kærgård, N. og Petersen, K. (red.): *På kryds og tværs i velfærdsstatens univers. Festskrift til Jørn Henrik Petersen*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2014, 53-70.
- Daggett, Cara N.: *The Birth of Energy. Fossil Fuels, Thermodynamics & the Politics of Work*, Durham & London: Duke University Press, 2019.
- Danmarks Statistik: *Statistisk Årbog*, diverse årgange.
- Danmarks Statistik: *65 år i tal*, København 2014: <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/GetPubFile.aspx?id=19228&sid=65aarital>

⁷⁵ Tak til Ning de Coninck-Smith, Maria Simonsen, kolleger på Historiestudiet i Aalborg, Casper Sylvest, Louise Skyggebjerg, to anonyme peer review'ere samt – ikke mindst – Nils Arne Sørensen for kommentarer til tidligere udgaver af artiklen.

- De Coninck-Smith, Ning og Rüdiger, Mogens: "Typehus, energi og familieliv". I Christiansen, N.F., Jacobsen, K. og Rüdiger, M. (red.): *Ole Lange – fra kætter til koryfæ*, København: Gyldendal, 2007, 196-216, 269-271, 282-285.
- Duany, Andres, Elizabeth Plater-Zyberk og Jeff Speck: *Suburban Nation. The Rise of Sprawl and the Decline of the American Dream*, New York: North Point Press, 2000.
- Floris, Lene (red.): *København 1950'erne. Københavnernes historie fortalt i billeder*. København: Turbine, 2019.
- Floris, Lene (red.): *København 1960'erne. Københavnernes historie fortalt i billeder*. København: Turbine, 2020.
- Foersom, Signe og Wallengren, Cecilie: *Plasten og danskerne*, København: GCI Mannov, 2007.
- Gerber, Sophie: *Küche, Kühlschrank, Kilowatt. Zur Geschichte des privatens Energiekonsums in Deutschland, 1945-1990*, Bielefeld: transcript Verlag, 2014.
- Graeme Gooday: *Domesticating Electricity: Technology, Uncertainty and Gender, 1880-1914*, London: Pickering og Chatto, 2008.
- Gram-Hanssen, Kirsten og Bech-Danielsen, Claus: "House, Home and Identity from a Consumption Perspective", *Housing, Theory and Society* 21:1, 2004, 17-26, doi: <https://doi.org/10.1080/14036090410025816>.
- Hamilton, Richard: "Exteriors, Interiors, Objects, People". I exhibition catalogue, Kunstmuseum Winterthur, Kestner-Gesellschaft Hannover and IVAM, Centre Julio Gonzalez. Valencia, 1990: <https://www.tate.org.uk/art/artworks/hamilton-just-what-was-it-that-made-yesterdays-homes-so-different-so-appealing-upgrade-p20271>.
- Hamilton, Richard: *Word and Image: Prints 1963-2007*. London: Alan Cristea Gallery, 2014.
- Hansen, Anders Rhiger, Gram-Hanssen, Kirsten og Knudsen, Henrik N.: "How Building Design and Technologies Influence Heat-Related Habits", *Building Research and Information* 46:1, 2018, 83-98, doi: <https://doi.org/10.1080/09613218.2017.1335477>.
- Hayden, Dolores: *Redesigning the American Dream. The Future of Housing, Work, and Family Life*, New York: W.W. Norton & Company, 1973.
- Henderson, James: *The Energy Transition: Key Challenges for Incumbent and New Players in the Global Energy System*, OIES Paper: ET:01, Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies September, 2021.
- Hinds, Hilary: *A Cultural History of Twin Beds*, Bloomsbury Academic 2019
- Hughes, Robert: *The Shock of the New. Art and the Century of Change*, London: Thames and Hudson, 1993.
- Høghøj, Mikkel: *Between Utopia and Dystopia. A Social-Cultural History of Modernist Mass Housing in Denmark, c. 1945-1985*, Aarhus Universitet, ph.d.-afhandling, 2019.
- Ihde, Don: *Bodies in Technology*, Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2002.
- Jack, Tullia og Ivanova, Diana: "Small is Beautiful? Stories of Carbon Footprints, Socio-Demographic Trends and Small Households in Denmark", *Energy Research & Social Science* 78, 2021, doi: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102130>.
- Jones, Jonathan: "My Richard Hamilton". I *Richard Hamilton – Word and Image: Prints 1963-2007*, udg. af Alan Cristea Gallery, London, 2013, 10-13.
- Katz, Jonathan: "Richard Hamilton's Queer Pop", *Art History*, Vol 35 (2) 2012, 336-353, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8365.2011.00889.x>
- Lefebvre, Henri og Régulier, Catherine: "The Rhythmanalytical Project". I Lefebvre, H: *Rhythmanalysis: Space, Time, and Everyday Life*, London: Continuum, 2004, 71-84.
- Leer Sørensen, Leif: *Edvard Heiberg og dansk funktionalisme – en arkitekt og hans samtid*, København: Arkitektens Forlag, 2000.
- Lie, Merete og Sørensen, Knut H.: *Making Technology Our Own? Domesticating Technology into Everyday Life*, Oslo: Scandinavian University Press, 2000.
- Lifset, Robert: "Energy Conservation in America: The Case of New York". I Rüdiger, M. (red.): *The Culture of Energy*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008, 158-166.
- Lifset, Robert: "Environmentalism and the Electrical Energy Crisis". I Lifset, R. (red.): *American Energy Policy in the 1970s*, Norman: University of Oklahoma Press, 2014, 283-301.
- Lind, Olaf og Møller, Jonas: *Alle tiders parcelhuse 1860-1912*, København: Gyldendal, 2014.

- Livingstone, Marco: *Pop Art. A Continuing History*, Thames and Hudson, 1990.
- Loehlin, Jennifer A.: *From Rugs to Riches: Housework, Consumption and Modernity in Germany*, Oxford: Berg, 1999.
- Malm, Andreas: *Fossil Capital. The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*, London & New York: Verso, 2016.
- Mechlenborg, Mette: "Hjemme i globaliseringen", *Dansk Sociologi*, 4, 2007, 71-85, doi: <https://doi.org/10.22439/dansoc.v18i4.2302>
- Mechlenborg, Mette: *Home is Where the Entertainment Is* - https://boligforskning.dk/sites/default/files/Mette.Funcity,eng,okt06pub07.doc.als_.doc.
- Meen, Geoffrey, Gibb, Kenneth, Leishman, Chris og Nygaard, Christian A.: *Housing Economics. A Historical Approach*, London: Palgrave, 2016.
- Miller, Daniel: "The Humility of Objects". I Miller, Daniel: *Material Culture and Mass Consumption*, Oxford, 1987, 85-108.
- Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter: *Fremtidens parcelhuskvarter. Forudsætninger, krav og behov*, København, 2013: <https://byfornyelsesdatabasen.dk/file/562401/dok.pdf>.
- Nye, David E.: *Consuming Power. A Social History of American Energies*, Cambridge: The MIT Press, 2001.
- Nye, David E.: *When the Lights Went Out. A History of Blackouts in America*, Cambridge: The MIT Press, 2010.
- O'Dell, Tom: *Culture Unbound. Americanization and Everyday Life in Sweden*, Lund: Nordic Academic Press, 1997.
- Olesen, Bodil og Thorndal, Jytte: *Da danske hjem blev elektriske*, Aarhus: Kvindemuseets Forlag, 2004.
- Petersen, Lise Ring: *Storbyens billeder. Fra industrialisme til informationsalder*, København: Museum Tusulanum Forlag, 2002.
- Pfister, Christian: "The '1950s Syndrome' and the Transition from a Slow-Going to a Rapid Loss of Global Sustainability". I Uekötter Frank (red): *The Turning Points of Environmental History*, Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 2010, 90-118, doi: <https://doi-org.zorac.aau.dk/10.2307/j.ctt5hjsg1.10>.
- Poulsen, Bo og Rüdiger, Mogens: "The 1950s Syndrome and Danish Energy Consumption and Production". I Arler, F., Rüdiger, M., Sperling, K., Toft, K.H. & Poulsen, B. (red.): *Ethics in Danish Energy Policy*, London: Routledge, 2020, 39-51.
- Rüdiger, Mogens: "The 1973 Oil Crisis and the Designing of a Danish Energy Policy", *Historical Social Research* vol. 39,4, 2014, doi: 10.12759/hsr.39.2014.4.94-112.
- Rüdiger, Mogens: *Oliekrisen*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2019.
- Rüdiger, Mogens: "The Breakthrough of the 21 Degrees Culture in Denmark. Undoing and Doing Gender in Danish Home Making after 1945", *Journal of Energy History/Revue d'histoire de l'énergie*, 6, 2021. Special issue: *Home and Hearth. Gender and Energies within Domestic Space, 19th.-21st C.*: energyhistory.eu/en/node/270.
- Short, John R.: *Housing in Britain. The Post-War Experience*, London: Methuen, 1982.
- Shove, E., Trentmann, F. & Watson, M.: "Introduction – Infrastructure in Practice: The Evolution of Demand in Networked Societies". I Shove, E., Trentmann, F. (red.): *Infrastructures in Practice. The Dynamics of Demand in Networked Societies*, London: Routledge, 2019, 3-9.
- Simonsen, Dorthe G. og Vyff, Iben: "Amerika og det gode liv. Materiel kultur i Skandinavien i 1950'erne og 1960'erne". I Simonsen, D.G. og Vyff, I. (red.): *Amerika og det gode liv*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2011, 7-17.
- Simonsen Dorthe G. og Mordhorst, Camilla: "Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse". I Simonsen D.G. og Mordhorst, C. (red.): *Materialiseringer*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2009, 9-38.
- Slagmark – Tidsskrift for idéhistorie, nr. 73, 2016 (temanummer om resiliens).
- Smil, V.: *Energy Transitions. History, Requirements, Prospects*, Santa Barbara: Praeger, 2010.
- Smith, Graham: "Richard Hamilton's *just what is it that makes today's home so different, so appealing?*", *Notes in the History of Art*, 9, 4, 1990, 30-34.
- Strunz, S.: "The German Energy Transition as a Regime Shift", *Ecological Economics*, 100, 2014, 150-158, doi: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.01.019>

- Syson, Damon: "'This is Tomorrow (2010)' exhibition", London. *Wallpaper**: <https://www.wallpaper.com/art/this-is-tomorrow-2010-exhibition-london>
- Sørensen, Nils Arne: "Det amerikanske forbillede?". I Sørensen, N.A. (red.): *Det amerikanske forbillede? 1920-1970*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2011, 7-17.
- Thelle, Mikkel: "Stofskifte under tryk. Vandets infrastruktur og rum i København", *Temp – tidskrift for historie*, 18, 2019, 79-96.
- Tomlinson, John: *Globalization and Culture*, Chicago: University of Chicago Press, 1999.
- Trentmann, Frank: *Empire of Things. How We Became a World of Consumers from the 15th Century to the 21st*, Penguin, 2017.
- Walker, B.; Holling, C.S.; Carpenter, S.; Kinzig, A.: "Resilience, Adaptability and Transformability in Social-Ecological Systems", *Ecology and Society*, 9, 2, 5, 2004, doi: 10.5751/ES-00650-090205
- Ward, Douglas B.: "The Geography of the *Ladies' Home Journal*: An Analysis of a Magazine's Audience, 1911-55", *Journalism History*, 34, 1, 2008, doi: <https://doi.org/10.1080/00947679.2008.12062751>
- Warde, Paul: *The Invention of Sustainability. Nature and Destiny, c. 1500-1870*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Wrigley, E.A.: *Energy and the English Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Zachmann, Karin: "How Energy Connects Politics, Technologies and Cultures". I Zachmann, K. & Möllers, N. (red): *Past and Present Energy Societies. How Energy Connects Politics, Technologies and Cultures*, Bielefeld: transcript Verlag, 2012, 7-41.

MOGENS RÜDIGER
 DR. PHIL., ENERGIHISTORIKER
 INSTITUT FOR POLITIK OG SAMFUND
 AALBORG UNIVERSITET

ABSTRACT

Sustainability and Attractiveness

In 1956, the British painter Richard Hamilton published a collage with the subtitle title *Just What Is It That Makes Today's Homes So Different, So Appealing?* Good question! With inspiration taken from this work, the article discusses how carbon cultures captured everyday life and the 'modern' home. For the majority of the population (at least in UK and Denmark), the new lifestyle and the 'modern' home was the preferable way of living. The lifestyle was appealing, although not sustainable, and, consequently – following *Our Common Future's* definition of sustainability – it was 'inappropriate.' Today, the questions we should be asking are: How did the transition to carbon cultures happen? What can we learn from the process? How will the appeal of the carbon cultures challenge the green transition when creating a sustainable everyday life?

Sustainability, resilience, and appropriateness are the main concepts in the article, but the concept of entanglement has also proven a useful tool when trying to understand the complexity of human-things relations and the connection between materiality and immateriality, like energy.

All in all, the text is a plea for a socio-cultural approach to sustainability and energy transitions.